

POMOGÁTS BÉLA

„Demokratikus szocializmus” és „létező” diktatúra

TÁNCZOS GÁBOR EMLÉKKÖNYV

A könyv bemutatójára invitáló meghívó egy történelmi fényképfelvétel másolata. A képen 1956. október 23-nak egyik jól ismert eseménye látható: az egyetemisták tüntetése Bem tábornok budai szobránál. A szobor kőtalapzatán két diák: piros-fehér-zöld zászlókkal és Kossuth-címerrel, előtte fiatal tömeg, bekarikázva egy fej: Tánczos Gáboré, akinek személyesen is szerepe volt abban, hogy október 23-án az utcára vonultak a fiatalok, és ezzel a magyar történelem egyik leghősiesebb forradalma kitört.

Tánczos Gábor, akinek régi írásait és a róla szóló baráti megemlékezéseket felfedező figyelemmel gyűjtötte egybe az Ember Mária és Hegedüs B. András által szerkesztett és az 1956-os Intézet gondozásában közreadott emlékkönyv, az 1956-os magyar forradalom előtörténetének és utóéletének igen karakteres egyénisége volt. Alakja és tevékenysége, különben másokéval együtt, akik 1956 őszi történelmi szerepet vállaltak, mégis szinte feledésbe merült, emlékét inkább csak egy kisebb kör, mindenekelőtt a Nagy Imre körül csoportosuló értelmiség fiatalabb nemzedéke őrizte.

Úgy gondolom, éppen kevésbé ismertsége miatt néhány szóban fel kell idéznem Tánczos Gábor életének és sorsának néhány állomását. Bajai zsidó származású kereskedőcsaládban született, szülővárosának ciszterci gimnáziumában tanult, 1944-ben deportálták, édesapja munkaszolgálatosként halt meg. 1945 tavaszán tért haza, és mint sokan a zsidóüldözés érintettjei közül, ő is lelkesen csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. A bajai MADISZ egyik vezetője, a helyi népi kollégium szervezője, 1946-ban a kommunista párt megyei ifjúsági titkára lett. 1947-ben érettségizett, a budapesti bölcsészkar hallgatója, a Győrffy István Kollégium tagja, a Magyar Diákok Nemzeti Szövetségének főtitkárhelyettese, 1949-ben a közgazdasági egyetem marxista filozófiai tanszékének előadója, majd a bölcsészkaron a filozófia tanszék tanársegéde volt. Közben a népi kollégiumi mozgalom felszámolása után leváltották a kommunista ifjúsági szövetségben (DISZ) betöltött tisztségeiről. 1955-ben részt vett a Petőfi Kör megalakításában, a kör titkára lett, mint ilyen szervezte ennek a forradalom előkészítésében nagy szerepet betöltő vitáit. 1956. október 23-án a Petőfi Kör nevében csatlakozott az egyetemi hallgatók tüntetéséhez, a pártközpontban Nagy Imre mellett dolgozott, október 28-án részt vett a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának megalakításában. November 4-én a Nagy Imre-csoport több képviselőjével együtt a jugoszláv követségre menekült, majd őt is Romániába deportálták, 1957 márciusában ott tartóztatták le. 1958 augusztusában a Legfőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa tizenöt év börtönre ítélte. 1962-ben kegyelemmel szabadult, ezután esti iskolában tanított, 1970-ben az Országos Pedagógiai Intézet munkatársa lett. 1979-ben aláírta a csehszlovák Charta '77 tagjainak üldözése ellen tiltakozó nyilatkozatot, alig egy hónappal később öngyilkosságot követett el.

Életútja változatos volt, mégsem kivételes: egy egész fiatal nemzedék kereste helyét a baloldalon, a kommunista mozgalomban; főként olyanok, akik személyes tapasztalatokat szereztek a fasizmus embertelenségeiről, és hittek, hinni akartak abban a társadalmi utópiában, amelyet a marxista eszmék rajzoltak eléjük. Ez a hit néhány esztendő leforgása alatt mégis megrendült, az igen hamar tapasztalt törvénytelenségek, a terror elszabadulása miatt, Tánczos esetében pedig a népi kollégiumi mozgalom erőszakos felszámolása következtében is, mivel ő ennek a mozgalomnak a neveltje és szervezője, mindvégig elkötelezett híve volt. A Rákosi-féle önkényes politikában csalódott baloldaliak 1953 nyarától természetes módon kezdtek gyülekezni Nagy Imre körül, vettek részt az általa kezdeményezett és az őt támogató reformmozgalomban, így a Petőfi Kör tevékenységében, és csatlakoztak 1956 őszi forradalomhoz. Ennek leverése, a Kádár-féle restauráció után ugyancsak természetes módon kerültek börtönbe, és szabadulásuk után is általában ki voltak szolgáltatva a

hatalom zaklatásainak. Valószínűleg az újabb zaklatások miatt érzett félelme (és depresszióra hajló lelkiállata) következtében jutott el Tánccos Gábor – a Charta '77 ügyében tiltakozó értelmiségiek egy részének állásvesztése után – oda, hogy önkézzel vessen véget életének. Élete és sorsa akár jelképes is lehetne, és igazából egy drámaíró tollára való.

Közírói és szociológusi munkássága szabadulása után és főként a hetvenes években bontakozott ki. Ekkor írta pedagógiai és szociológiai munkáinak, publicisztikai műveinek javát, mindenekelőtt tanári tapasztalatai és szorgalmas kutatómunkája nyomán, például a közművelődési könyvtárak működéséről, a felnőttoktatás kérdéseiről, a cigányok társadalmi helyzetéről vagy éppen a „népi kollégisták útjáról” egy nagyobb szabású tudományos felmérés keretében, amely a történelmi jelentőségű pedagógiai mozgalom szellemi hagyatékával kívánt számot vetni. Ennek a mozgalomnak kétségkívül igen nagy szerepe volt a népi tehetségek felszínre hozásában, egy új értelmiségi nemzedék nevelésében, és jelentőségét az sem kisebbítheti, hogy a kommunista párt, legalábbis az első években, meghatározó befolyást gyakorolt a népi kollégiumokra. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc vezetőinek és „derékhadának” egy része ezekben a kollégiumokban nőtt fel. Tánccos Gábor közírói munkássága – olyan írásaira gondolok, mint a Csanádi Imréhez intézett „levél”, a Simon István alakját idéző emlékezés vagy a Fábry Zoltán munkásságának szentelt jegyzet – valójában a népi kollégiumi mozgalom demokratikus hagyományait kívánta életre kelteni.

A második világháború utáni néhány esztendő (a „koalíciós korszak”) plebejus fogantatású baloldali demokratizmusát idézte fel Tánccos Gábor pedagógiai, szociológiai és irodalmi publicisztikája, illetve ezt a hagyományt kötötte össze az ötvenhatos forradalom szellemi örökségével. Minderről igen sok személyes emléket őrzök, minthogy a hatvanas évek közepétől váratlan és megdöbbentő haláláig baráti kapcsolatban álltam vele. Rendszeresen találkoztunk abban a többnyire ötvenhatos börtönviseltekéből álló baráti társaságban, amelynek Donáth Ferenc volt a meghatározó alakja és politikai inspirátora. Ebben az időben – a hetvenes évekre gondolok – egy humán értelmiségi a maga kettős elkötelezettségével jelezte politikai identitását és helyzetét: ha kifejezte ragaszkodását 1956 emlékéhez és érdeklődését az erdélyi (általában a kisebbségi) magyarság sorsa és törekvései iránt. Tánccos Gábor mindkét követelménynek teljes mértékben eleget tett: egyénisége és személyes sorsa maga képviselte az ötvenhatos eszményeket, írásai pedig maradéktalanul tanúsították erdélyi kötődéseit.

Úgy tudom, családirag nem volt köze Erdélyhez, és ifjúkori életútjának alakításában sem volt Erdélynek szerepe, a hetvenes években mégis elkötelezett érdeklődéssel fordult az erdélyi magyarság küzdelmei, az erdélyi magyar irodalom felé. Tanúja voltam annak, milyen szeretettel ápolta személyes kapcsolatait olyan erdélyi írókkal, mint Balogh Edgár, Méliusz József és Sütő András. Erről az érdeklődéséről ad képet az emlékkönyvben Gáll Ernő *Tánccos Gábor Erdélyben* című tanulmánya, amely igen részletesen és dokumentáltan tárja fel a Petőfi Kör egykori vezetőjének erdélyi összeköttetéseit. És természetesen ezt a figyelmet és elkötelezettséget mutatják magának Tánccosnak az írásai, amelyek Balogh Edgár, Kacsó Sándor, Méliusz József, Gáll Ernő, Sütő András, Bretter György, Nagy Olga, Kányádi Sándor, Dankanits Ádám és mások munkásságáról, könyveiről számolnak be, illetve *Háromszéki útiképek* című, az Új Tükör 1978-as februári–márciusi számában közölt naplója, amely személyes élmények tükrében mutatja be a székelyföldi magyar életet.

A hetvenes években Erdély valóságos „hívószóvá” vált az ellenzéki vagy független magyar értelmiség számára, ez volt a nagy erdélyi utazások kezdete, midőn írók, irodalmárok és számos fiatal értelmiségi kerekedett fel (nem egy esetben hátizsákkal, hálósákkal), hogy közvetlen tapasztalatokat szerezzen az erdélyi magyar életről. Kolozsvár és Marosvásárhely vagy éppen a feketetői vásár és a széki („sziki”) Birtalan-napi ünnepségek zarándokutak állomásaivá váltak, az erdélyi utazókat az sem rettentette el, hogy a hetvenes évek közepén Romániában bevezették azt a rendeletet, amely megtiltotta és súlyosan büntette a külföldiek, persze mindenekelőtt a magyarok elszállásolását. Egyszer valakinek érdemes volna ezeknek a hetvenes évekbeli erdélyi peregrinációknak a „történetét” és „szociológiáját” is feldolgozni: meggyőződésem szerint igen nagy szerepük volt abban, hogy teret kapott a függetlenebb értelmiségi gondolkodás, megerősödött a határok fölött átívelő össznemzeti szolidaritás. Ilyen módon az Erdély iránti érdeklődés és az erdélyi utazás is a társadalom autonómiájának helyreállítását segítette elő.

Ennek az Erdély iránti érdeklődésnek több formája volt. Először az, amit „hivatalosnak” nevezhetünk: ekkor már a pártállami érdekeket szolgáló művelődéspolitikai és sajtó sem kerülhette meg az erdélyi magyarság sorsa iránt megnyilvánuló figyelmet, a hivatalos megnyilatkozások azonban mindig igen óvatosak, hogy ne mondjam, bártortalanok voltak. Emlékezni lehet az Erdély történetéről készült összefoglalás körül tapasztalt huzavonásra, vagy arra, hogy a sajtó még a nyolcvanas évek közepén is a bukaresti kormány gazdasági sikereiről cikkezett (olyan tudósítók is, akik később természetesen a román diktatúra radikális kritikusaiként tüntették fel magukat). Kádár János nagyon is vigyázott arra, hogy a bukaresti vezetést ne érje nyilvános bírálat, és csak akkor engedett merev álláspontjából, midőn értesült arról, hogy Ceaușescu milyen ellenséges indulattal és lekezelően beszélt róla. Ez a hivatalos politika kifejezetten román érdekeket szolgált, és időnként súlyos sérelmeket okozott: Illyés Gyula és Aczél György jó viszonya például annak következtében romlott meg, hogy az írók eltiltották a védekezéstől egy 1978-as rendkívül aljas bukaresti támadással szemben. (A *Válasz Herdernek és Ady-nak* című Illyés-írás körüli vitára gondolok.)

Az Erdély iránti érdeklődés második formáját a hagyományos és nosztalgikus Erdély-kultusz szabta meg. Ez a kultusz a két világháború közötti korszakban kialakult, Erdéllyel kapcsolatos képzetekre és időnként tévedésekre épült, így nem vette figyelembe azokat a történelmi fejleményeket, amelyek időközben teljes mértékben átalakították az országrész arculatát, például felszámolták Kolozsvár és más hagyományos kulturális központok magyar etnikai karakterét. Ennek a nosztalgikus Erdély-képnek voltak hasznos következményei is, például a székely és a kalotaszegi népművészet vagy a két háború közötti korszak „helikoni” irodalma (Kós Károly, Áprily Lajos, Reményik Sándor, Nyíró József, Dsida Jenő stb.) iránti figyelem újlagos felkeltésében, az erdélyi magyar realitásokat azonban nem mutatta be, és ezzel az erdélyi magyarok támogatásának sürgető feladataira sem tudta mozgósítani a közvéleményt.

Éppen ezért volt igen nagy fontossága az érdeklődés harmadik formájának, amely egy korszerű kisebbségvédelmi stratégia tennivalóit vette célba. Mindenekelőtt írók és irodalmárok foglalták meg ezeket, elsőnek Illyés Gyula, akinek talán a legnagyobb szerepe volt egy hiteles magyarországi Erdély-védő stratégia kialakításában, őt követve pedig Csoóri Sándor, Czine Mihály, Ilia Mihály, Béládi Miklós, Görömbei András, Bertha Zoltán és mások igyekeztek felhívni a hazai közvélemény figyelmét az erdélyi magyarság helyzetére, megoldásra váró gondjaira és önvédelmi törekvéseire. Közéjük tartozott Tanczos Gábor is.

Tanczos meggyőződése szerint az erdélyi magyarság önvédelmének a kisebbségi demokrácia hagyományaira – e hagyományok képviselőinek munkásságára – és a szellemi erők egyesítésére kellett épülnie. Bizonyára nem volt véletlen, hogy a kisebbségi demokratikus törekvések hiteles szószólói azok között az írók és közírók között találta meg, akiknek életútja hasonló volt az övéhez, vagyis baloldali gondolkodóként adtak hangot egy nemzeti közösség törekvéseinek és a „demokratikus szocializmus” eszményét állították a „létező” diktatúrával szembe. Azaz a bukaresti politikával szembekerült és többnyire a kommunista zsarnokság börtöneit is megjárt írók és politikusok, így Balogh Edgár és Méliusz József munkásságára hívta fel a figyelmet, közöttük fedezte fel eszmetársait, annak is tudatában, hogy az erdélyi magyar baloldalnak (a kommunistáknak) egészen más történelmi szerep jutott 1945 után, mint a magyarországiaknak.

Magyarországon ugyanis mindazoknak, akik a kommunista pártban szerepet vállaltak, előbb-utóbb számat kellett vetniök azzal, hogy szerepvállalásukkal egy hódoltsági rendszer létrehozását segítik elő. Éppen ezért igen sok magyar kommunista, akárcsak Tanczos, 1949 körül elveszítette azt a feltétlen bizalmat, amelyet korábban a párt iránt érzett, 1953 körül a „pártellenzékhez” csatlakozott, és 1956-ban az antikommunista felkelés mellé állt. Romániában viszont 1945 után éppen a magyar értelmiség baloldali orientációja mentette meg a magyarságot attól, hogy a nagyromán nacionalizmus leszámoljon vele, és ez az orientáció később is a közösségi önvédelem hatékony harcmódorának bizonyult. Ezért is vállalt oly sok erdélyi magyar értelmiségi, például Sütő András is, tevékeny szerepet a kommunista mozgalomban és az állampárt intézményeiben.

Tanczos a csalódott, a hivatalos politikától mindinkább függetlenedő egykori kommunistákban találta meg erdélyi barátait és szövetségeseit, mindemellett ügyelt arra, hogy emberi kapcsolatainak

rendszere minél átfogóbb legyen. Így barátkozott össze a plebejus tradíciókhoz kötődő Balogh Edgár mellett az urbánus eszményeket követő Méliusz Józseffel, és mint róluk írott tanulmányai, cikkei mutatják, mindkettőjük munkásságáról érdemben és szeretettel tudott beszélni, jóllehet Balogh és Méliusz között akkor már konfliktusok voltak. Ugyanígy egyszerre tudta elfogadni és elismerni azt a népi hagyományok nyomán (is) építkező szemléletet, amelyet Sütő András, és azt a „posztmarxista” liberális világképet, amelyet a filozófus Bretter György képviselt. Tánczos Gábor értékeket és eszményeket egyeztető nézőpontjából valóban a hetvenes évek erdélyi magyar szellemi életének, közéletének demokratikus törekvéseit lehetett áttekinteni és összefogni.

Ebben az egyeztető, kiegyenlítő, összefoglaló szemléletben és gondolkodásban van, meggyőződésem szerint, Tánczos Gábor szellemi örökségének időszerűsége. A magyar értelmiség, különben nemcsak idehaza, hanem Erdélyben is, többnyire székertáborokban gyülekezik, rosszabb esetben lövészárkokba ássa be magát. A „Kulturkampf” kiábrándító szcénái láttán üdítően hat találkozni azzal a demokratikusan nyílt és átfogó gondolkodással, amelyet a hetven éve született és csaknem húsz éve meghalt Tánczos Gábor most végre önálló kötetbe gyűjtött írásai mutatnak. Az emlékkönyvnek talán ez a legnagyobb értéke és érdeme. *(1956-os Intézet, 1997)*